

MIN DOLGOZIK „A HELYI TÁRSADALOM” CSOPORT?

1980-ban az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete olyan vállalkozásba kezdett, amely iránt a területi kérdésekkel foglalkozó kutatók, szakemberek méltán érdeklődnek. BŐHM ANTAL és PÁL LÁSZLÓ vezetésével megindult a helyi társadalmak empirikus kutatása. BŐHM ANTALt e kutatás körülményeiről és eredményeiről kérdeztem.

Kérdező: Milyen igényekből táplálkozott, hogy merült fel a helyi társadalom kutatásának ötlete?

Bőhm A.: PÁL LÁSZLÓval a hetvenes évek közepétől foglalkoztunk az ingázókkal. E munkásrétteg sajátos problémái egyenesen vittek bennünket a helyi társadalom kérdéskörébe. Amikor mi erről gondolkodni kezdtünk, akkor még kevésbé volt használatos Magyarországon ez a fogalom. Az izgatott bennünket elsősorban, hogy milyen tényezőkben is jelennek meg a települési egyenlőtlenségek, s ezek hogyan formálják a lakosságot, egyáltalán milyen lehetőségei vannak a lakópolgárnak arra, hogy beleszóljon a helyi döntési folyamatokba. Ekkortájt erősödött föl a vita a településfejlesztési politika körül. Többen joggal hangsúlyozták: Magyarországon talán a legkeményebb egyenlőtlenségeket a településstruktúra hordozza. S megindultak olyan társadalmi mozgások is, amelyek a településekhez kötődtek. Gondolok itt az ökológiai mozgalmakra, azokra az önállósodási törekvésekre, amelyek már nem engedték, hogy például a települések nevét elvegyék, amelyek megpróbálták saját gazdasági bázist teremteni, és így tovább. Ezek a körülmények szerencsés hátteret biztosítottak a helyi társadalom kutatásának beindításához. Első vizsgálatunk Dabas térségében történt, a volt dabasi járás hat településének helyi társadalmi működését elemeztük.

Kérdező: A kutatások indításakor milyen fogalmi, módszertani problémák merültek fel? A kutatás első publikált kötetében még elsősorban elméleti, módszertani problémákkal foglalkoztatok.

Bőhm A.: Lényegében értelmezni kellett a helyi társadalom fogalmát, vagy legalábbis olyan fogalomhoz kellett jutni, amit operacionalizálni lehetett a kutatók számára. A rendelkezésre álló polgári szakirodalom adaptálása csak erőteljes korrekciókkal történhetett. PÁL LÁSZLÓ kidolgozott egy dimenziórendszert. A részvétel, a kötődés, az elégedettség, a perspektíva, az integráció és a kooperáció dimenziója olyan fogalmi hálót jelentett, amelynek keretében a helyi társadalom vizsgálható. Amikor az első tanulmánykötetet kiadtuk, még szinte naívan kerestük az elméleti fogódzókat. Ma már sokkal világosabban látjuk, hogy a helyi társadalom nagyon bonyolult képződmény, amelynek többféle megközelítési módja lehetséges. Egyrészt meg lehet közelíteni a társadalmi struktúrával. Feltételezhető, hogy a társadalmi szerkezet újratermelődése a lokalitásban megragadható. Ebben az értelemben a helyi társadalom egy közvetítőrendszer a nagy társadalom és az egyén, illetve az egyén

különbféle közösségszerveződési típusai között. Eleinte azt feltételeztük, hogy a kis helyi társadalom mechanikusan leképezi a nagy társadalmat. Ez nem így van. Kiderült, hogy egy-egy településen egészen más „helyi értéke” van az adott egyénnek, csoportnak, közösségnek, mint a „nagy társadalomban”. A tipizálás a közösségszerveződés mentén valósítható meg; a közösségen kívüli, széteső, vegetáló társadalmi léttől kezdve a tudatosan szervezett, integrált helyi közösségig sokféle típusa lehet egy-egy helyi társadalomnak. Az ideáltípus természetesen egy olyan erős, szerves helyi társadalom, amelyik képes önmagát megvédeni, érdekeit kifejezni. Ennek persze az a feltétele, hogy ebben a helyi társadalomban lakópolgárok legyenek jelen, akik rétegérdekeiket megfelelő fórumokon meg tudják jeleníteni. Jelen pillanatban a magyar társadalom többsége kialakulatlan vagy vegetáló lokális közösségekhez tartozik. Vannak viszont olyan helyi társadalmak is, amelyekben már erőteljes integrációs mozgások indultak meg.

Kérdező: Itt a helyi társadalom kutatásának egy újabb dimenziójához értünk, amit talán ahhoz az ominózus kérdésfeltevéshez lehet kötni, hogy van-e helyi hatalom Magyarországon? A kibontakozó helyi politikai mozgások milyen intézményes kereteket kapnak?

Böhm A.: Vizsgálataink másik csomópontja ez. Véleményem szerint van helyi hatalom, csak nem úgy funkcionál, ahogy funkcionálhatna. A hatalom oldaláról való megközelítés a politikai érdekérvényesítés, érdekütköztetés, konfliktus sajátosságait elemzi.

Kérdező: A kutatások több térségben, településen folynak. Találtak-e olyat, amelyik szerveződni képes, „inktakt” helyi társadalmat mondhat magáénak?

Böhm A.: Talán azok a települések (Tiszakécske, Szombathely, Siómaros stb.), ahol a helyi erők, társadalmi csoportok, vezetők felvállaltak valamit a település számára, ahol a vezetés megpróbálta a lakosság érdekében a gazdasági-szellemi erőket integrálni, s ennek előnyeit kamatoztatni.

Kérdező: Úgy tűnik – a példákából is –, hogy erősen szubjektív tényezőkhöz kötődik az, hogy a település vagy bármilyen helyi közösség képes-e érdekeit érvényesíteni.

Böhm A.: Ez azért van így, mert a hatalmi struktúra egycsatornás, és megannyi paternalisztikus elemet hordoz. Ahogy egy üzem, gazdaság többnyire akkor boldogul, ha van egy jó vezetője, így van ez a települések esetében is... Bár én úgy tapasztalom, hogy a lakosság is egyre inkább mozdulni akar. Különösen a fiatalokra, az értelmiségiekre lehet számítani. A kisebb falusi településeken azonban alig van helyi értelmiség, s ezek ebből a szempontból is hatalmas hátrányban vannak. Vizsgálataink alapján egyre inkább kibontakozik egy harmadik dimenzió, amit nevezhetünk szociálpszichológiainak is. Ebben a megközelítésben a helyi társadalom nem más, mint egy állampolgári, lakópolgári magatartást alakító, formáló tényező, s ebben válik fontossá az egyéni aktivitás, az ismeretszint, az attitűd kérdése.

Kérdező: A korábban elsősorban Dabas térségében folyó vizsgálatokat sikerült-e területileg bővíteni?

Böhm A.: Mintaértékű együttműködést sikerült kialakítani a Művelődési Minisztérium Vezetőképző és Továbbképző Intézetével, valamint a Művelődéskutató Intézettel. Így módunk nyílik kis, sőt nagyvárosok kutatására is. Közösen próbáljuk

Győr, Esztergom, Pápa, Orosháza és Kaposvár helyi társadalmát vizsgálni. A kaposvári felvételen túl vagyunk, most dolgozzuk fel a kérdőíveket, s úgy tűnik, izgalmas összehasonlítási lehetőségünk lesz a falusi és városi térségek helyi társadalmát illetően. Az emberek közötti kapcsolatok például szétesőbbek a városi térségekben, viszont a participációs esélyek nagyobbak. Ugyanakkor azt is sejteni lehet már, hogy a helyi vezetők személyéről és tevékenységéről meglévő ismeretek tekintetében nincsenek markáns különbségek.

Kérdező: Ez azt jelentené, hogy a lakosság politikai ismeretszintje lényegében nem függ a helyi tájékoztatáspolitikától? Az utóbbi időben azt tapasztalom, hogy felerősödtek a helyi nyilvánosság, a helyi tájékoztatás intézményei iránti igények. Ebben a kérdésben különbözőek az esélyei a kis és nagyobb településeknek. Kiépülnek a kábeltelevíziók, helyi lapok jelennek meg, ugyanakkor a helyi döntések még mindig egy szűk elit körében születnek. Technikai kérdés az, hogy van-e helyi újság, vagy kábeltelevízió, amíg a politikai kultúra, illetve a politikai döntési folyamatok nyilvánossága nem fejlődik.

Böhm A.: Én úgy érzem, tényleges demokratizálást indíthatna el, ha volna helyi nyilvánosság, helyi sajtó, kábeltelevízió. Viszont azt láttuk, hogy például a megyei lapok egyáltalán nem helyi lapok, hanem a központi orgánumok másolatai. Persze az is tarthatatlan, hogy egy termelőszövetkezetnek vagy ipari üzemnek sokkal inkább van lehetősége egy-egy lapot fenntartani, mint magának a településnek. Sokkal jobb lenne, ha a településnek lenne egy termelőszövetkezete, állami gazdasága vagy nagyüzeme. Jelenleg e képletnek inkább az ellenkezője a jellemző. A politikai kultúra megteremtése szempontjából is nagyon fontos lenne a helyi újság. Bölcsészszakomban találkoztam a Sümegi Népújsággal, amelyikben a 30-as években Németh László novellákat közöltek. Ma sem Sümegi Népújság, sem Németh László nincsen. Gondoljuk végig, hogy tanulhatunk lakópolgári, állampolgári politikai magatartás-szabályokat, ha nem voltak ilyen tradícióink, illetve amelyek voltak, sorra kihaltak.

Kérdező: Fellelhető-e egyáltalán tradicionális elemek a helyi közéletben, illetve a helyi társadalmak szerveződési folyamatában. Vannak-e mentalitásbeli vagy nemzetiségi különbségek a helyi közösségekben, vannak-e ilyen kimutatható sajátosságok?

Böhm A.: Ez meglehetősen ellentmondásos, mert igaz az, hogy a korábbi társadalmi struktúráknak írmagja sem maradt, viszont az is igaz, hogy a tradíciók mélyen beépültek az emberekbe, szinte a génjeikben hordozzák őket. Például az, hogy valaki protestáns vagy katolikus környékről jött-e, erősen befolyásolja politikai kultúráját, toleranciakészségét, vitakedvét. Dabas környékén találkozunk nemzetiségi problémákkal is. Sári például szlovák-lakta falu volt, s máig kiválik a többi környékbeli település közül. Ez természetesen egyfajta értéket is jelent, ami megjelenik a munkakultúrában vagy a mentalításban. A struktúrák valószínűleg sokkal keményebben őrzik a tradíciókat, mint korábban gondoltuk. Hiszem, hogy vizsgálni kell azt, vajon a változtatások milyen valóságos változásokat hoztak, s mik a tradicionálisan megőrzött elemek a társadalomban. Erre a szempontra is ügyeltünk a vizsgálatok során. Persze, erre több figyelmet kellene fordítani. Aggódok, hogy elkallódnak azok a településsorsok, amelyek az elmúlt 40 évet dokumentálnák. A falukrónikák vezetése csak néhány éve folyik, s alig vannak olyan vállalkozók, akik a korábbi adatok alapján

településmonográfiákat készítenének. Ezekre az elemzésekre nem csak a konkrét vizsgálatok megalapozása miatt van szükség, egész társadalmi berendezkedésünkhöz, politikai rendszerünkhöz közelebb visznek ezek az ismeretek.

Kérdező: Igen, ez nagyon fontos kérdés. Vajon egy makroszemléletű társadalom-irányításban hogyan hasznosulhatnak a lokalitásokról szerzett információk. Hiszen ez a beszélgetésünkéből kiderült, hogy a helyi társadalmak olyan sokrétűek, hogy aligha összegeezhetők valamiféle egységes, a központi politika számára kezelhető képpé.

Böhm A.: A döntéshozók egyre világosabban látják, hogy a makrofogalmakkal nagyon kevésbé lehet bármit kezdeni. „Munkás, paraszt, értelmiség”, „falu-város”, kiüresedett fogalmak. A társadalom sokkal differenciáltabb, ezért reális döntés csak az lehet, amelyik figyelembe veszi e különbségeket. A finomabb társadalmi szerkezethez sok támpontot adhat a lokális és regionális nézőpont. A regionalitást egyébként azért kevertem bele a dologba, mert meggyőződésem, hogy méltatlanul elhanyagolt területe a szociológiának s a magyar közigazgatásnak is. Miközben hajtogatójuk a regionális politika szükségességét, addig a megyehatárok szabnak korlátot mindefféle progresszív mozgásnak.

Kérdező: A kutatás témája egyértelműen állásfoglalás amellett, hogy a demokrácia, az egyén társadalomhoz való kapcsolódása egyik legfontosabb színtere a lakóhely. A gazdaság, gazdasági hatékonyság s az ember a maga életkörülményeivel, lakóhelyével bizonyos fajta párharcot vív, amiben eddig, úgy tűnik, az ökonomista szempontok győzedelmeskedtek, hiszen még a látszólag az infrastruktúra elosztását megalapozó első OTK is elsősorban a termelés céljait (sőt az ipari termelés céljait) szolgálta. Milyen esélyei vannak a közösség lakóhelyi szerveződésének?

Böhm A.: Ebbe a kérdésbe mindig beleütközünk. Olyan mértékben koncentrációzott minden életfeltételünk a munkahelyen, hogy már a magánéletünk is ott zajlik lassan. Sok lakóhely teljesen kiürült, alvóvárosi vagy falusi funkciót öltve. Az utóbbi időben azonban két folyamat is a lokalitás felértékelődését szolgálja. Egyrészt a munkahelyek modernizációs, teljesítménycentrikus orientációja következtében, igyekeznek mindenféle sallangtól megszabadulni, így a kulturális, oktatási, társadalmi tevékenységek munkaidőn kívülre szorulnak. Ezt én csak helyeselni tudom. Másrészt az általános demokratizálódási törekvések terepe is egyre inkább a lakóhely lehet. Tehát visszaszerezheti korábban elvesztett pozícióit.

Kérdező: Vajon e funkciókat egy tekintélyében, hatáskörében, anyagi kapacitásában felerősített helyi politika fogadhatja?

Böhm A.: Ez természetesen gyökeres változásokat igényel. Meg kell változtatni a redistributív eloszlás jelenlegi rendjét, amiben már vannak bizonyos előrelépések. De változtatni kellene a közigazgatási struktúrán is. Kisebb közigazgatási egységeket feltételező irányítási hálózatra lenne szükség, valahogy úgy, ahogy BIBÓ ISTVÁN elképzelte. Persze mindjárt felmerül az aggály, hogy a decentralizáció a központi államhatalom rovására történik. Nem győzöm hangsúlyozni, hogy a decentralizálás egy nagyon erős központi hatalmat feltételez. Már EÖTVÖS azt írta, hogy minél erősebbek a lokális hatalmak, annál erősebb maga a rendszer.

Kérdező: Lényegében tehát ésszerű munkamegosztásról van szó...

Böhm A.: Igen, s arról, hogy ez teret adna az autonóm közösség-szervezési törekvéseknek, s nem falakat állítana eléjük. A lakópolgárokra bíznák azt, hogy mit

akarnak csinálni a lakóhelyükön. Ez a lehetőség óriási mértékben javítaná az állampolgárok életminőségét. Sok esetben még gazdasági nyavalyaink kompenzálása is elképzelhető lenne, s ez még gazdasági erőforrásokat sem vonna el, inkább csak a gondolkodásunk megváltozását igényelné.

Kérdező: Véleményed szerint a kutatásokot társadalompolitikai jelentőségével összhangban van-e „tudománypolitikai helyzete” vagy még direkterben anyagi támogatása?

Bóhm A.: A társadalomtudományon, illetve a szociológián belül, úgy érzem, polgárjogot nyert a vizsgálatunk. Erősödő szakmai és politikai érdeklődés van kutatásaink iránt. Persze az más kérdés, hogy időnként gyakorló politikusok értetlenségével is találkozunk. Azt mondják „minek ez a polgári fogalom”, „miért kell a társadalmat szétszabdalnunk”, „előbb a globális problémákat kell megoldanunk, s azután a helyit” stb. Sokan nem érzik még azt, hogy éppen a globális gondolkodás eredményessége miatt nélkülözhetetlen információkról van szó. Voltak már Magyarországon modernizációs kísérletek, de mindig idegen minták alapján. Valószínű ott tévedtünk, hogy nem építettük be a tradíciókat, nem organikusan közelítettünk a társadalom és gazdaság modernizációjához. Kölcsönös determinációról van tehát szó. Csak akkor gondolkodhatunk nemzeti és világméreteken, ha ismerjük a lokalitás problémáit is.

PÁLNÉ KOVÁCS ILONA